

Helgi Hallgrímsson:

Blöndumálið - Víti til varnaðar

,,Pað sem vannst við Laxá tapaðist við Blöndu.“

Umfjöllun um bók Helga Baldurssonar: „Lýðræði í viðjum valds. Blöndudeilan.“

Útgefandi: Landverndarsamtök vatnasmála Blöndu og Héraðsvatna.

Prentvinnsla: Prentsmiðjan Oddi h.f. (Útgáfustað og útgáfuár vantar / Líklega 1995).

Pólitík er underlegt fyrirbæri, a.m.k. fyrir þann sem staðið hefur utan þeirra hjaðningarávígá sem þar fara fram. Virðist það gilda nokkuð jafnt um hvaða stjórnarform sem er. Hið svokallaða lýðræði er engin trygging fyrir því að vel sé vandað til ákvarðanatöku, eða að almennar síðferðisreglur séu í heiðri hafðar, heldur ræður sá oftast sem frekastur er, eða besta aðstöðu hefur til að beita sér. „Aðferðin sem notuð var til að knýja fram samninga um virkjun, er alvarlegasti þáttur Blöndumálsins.“

Þetta er niðurstaða umræddrar bókar í hnottskurn, en hún fjallar um sögu Blönduvirkjunar eða Blönduvirkjunarmálið svokallaða, saman af Helga Baldurssyni kennara. Í formála kemur fram, að hann var einn af þátttakendum deilunnar um virkjun Blöndu, sem háð var á árunum kringum 1980, og hlýtur það að setja mark sitt á heimildaval og umfjöllun í bókinni, enda dregur hann ekki dul á það. Því er ljóst að bókin er eins konar *málsvörn Landverndarsamtakanna*, sem standa að útgáfu hennar.

Bessi samtök voru stofnuð í Varmahlíð í Skagafirði, 31. jan. 1982, á síðasta ári Blöndudeilunnar. Þeim tókst á fáeinum vikum að koma af stað fjöldahreyfingu í Skagafirði og Austur-Húnnavatnssýslu, og efla almenna andstöðu gegn virkjunaráformum stjórnvalda við Blöndu. Það var hins vegar um seinan, því að ákvarðanir höfðu þá þegar verið teknar á æstu stöðum, og flestir sveitastjórnarmenn heima í heraði voru orðnir langbreyttir á margra ára

samningabjarki. Var því skammt að bíða uppgjafar.

Í rauninni snerist Blöndudeilan þó minnst um það hvort virkja ætti Blöndu eða ekki, heldur um tilhögun virkjunar, og þá einkum hversu miðlunarloni á Auðkúlu- og Eyvindarstaðaheiðum yrði hagað. Þau náttúruverðmæti sem um var deilt, voru fyrst og fremst hið vel gróna land, sem setja átti undir lónið. Hér var hefðbundnu verðmætamati bónadans stefnt gegn mati kaupstaðarbúans og athafnamanns hins nýja þjóðfélags, sem hlaut að verða ofan á.

Virkjunaraðilar vildu stífla Blöndu við Reftjarnarbungu (tilhögun I), sem þyddi lónstærð 56 km², og að verulegur hluti Auðkúluheiðar í A.Hún., og sá sem best var gróinn, færir undir tiltölulega grunnt jökulvatn. Landverndarmenn vildu stífla ána við Sandárhöfða (tilhögun II), sem er nokkrum ofar, og takmarka stærð lónsins að mestu við daldrag það er Blanda fellur um, þar sem eru breiðir jöklusáaurar. Pannig mátti minnka flatarmál lónsins um heila 20 km², og hlutfall hins gróna lands sem tapaðist, um allt að helming, og fá þó álíka mikið miðlunarrými, ef þörf væri á því. Þá þörf drógu landverndarmenn reyndar mjög í efa. Tilhögun II fylgdi samt sá ókostur, að meira gróið land fór undir lónið austan ár, á Eyvindarstaðaheiði, en með tilhögun I, og gerði það valið flóknara.

Af hálfi virkjunarmanna var því halddið fram, að nauðsyn væri á allt að 180 MW virkjun í Blöndu fyrir innanlandsmarkað næsta áratugar. Bessi áætlun reyndist ekki raunhæf, enda

kom síðar á daginn, að orkan frá Blönduvirkjun var langt umfram almenna neysluþörf, og hefur virkjunin fram til þessa verið rekin með tapi. Á þessum árum var mikið rætt um stóriðjuframkvæmdir og þreifingar voru í gangi um byggingu álvors í Eyjafirði, sem ýmsir gerðu sér vonir um að yrði að veruleika. Má ætla að það hafi verið í bakhöndinni hjá sumum forgöngumönnum Blönduvirkjunar.

Þrátt fyrir einarða andstöðu allmargra bænda og annarra heimamanna í Blönduvirkjunarmálinu, er ljóst að meiri hluti Húnvetninga og Skagafirðinga var annaðhvort hlynntur virkjun eða hlutlaus í málinu. Virkjunarsinnar heima fyrir höfðu sig meira að segja töluvert í frammi um tíma. M.a. söfnuðu þeir undirskriftum fyrir málstað sinn, og létu útbúa boli með áróðursmerkinu „Virkjum Blöndu.“ (Sbr. mynd á bls. 58 í bókinni). Það má virða bókarhöfundi til hlutdrægni, að hann greinir lítið frá þessari „fjöldahreyfingu“.

Blönduvirkjunarmálið tengist mjög hinu pólitíska ástandi áranna kringum 1980, sem var óstöðugt fremur venju. Eftir kosningar 1978 var „vinstri stjórn“ mynduð, undir forsæti Ólafs Jóhannessonar. Iðnaðarráðherra varð Hjörleifur Guttormsson náttúrufræðingur, sem þá var nýkjörinn alþingismaður Austfirðinga. Á næsta ári fór þetta stjórnarsamstarf út um þúfur, en við tók minnihlutastjórn Benedikts Gröndal. Eftir haustkosningar 1979 og langa stjórnarkreppu gerðist sá einstæði atburður, að Gunnar Thoroddsen ákvað að mynda ríkisstjórn í trássi við

meiri hluta flokks síns (Sjálfstæðisflokkssins), og tók hún við völdum 8. febrúar 1980. Í henni áttu sæti tvær þingmenn Norðurlands vestra, þeir Pálmi Jónsson á Akri (landbúnaðaráðherra) og Ragnar Arnalds, þá búsettur í Varmahlíð (fjármálaráðherra), og Hjörleifur tók aftur við embætti iðnaðaráðherra. Stjórn þessi sat fram að kosningum vorið 1983.

Gunnar Thoroddsen hafði sem iðnáðarráðherra borið fram þingsályktunartillögu um virkjun Blöndu árið 1975, og fylgt henni nokkuð eftir með kynningu heima fyrir. Þess háttar kynning taldist þá til nokkurra nýmaðla, og verður að skoðast sem afleiðing Laxármálsins kringum 1970, sem var ráðamönnum sem öðrum í fersku minni. Blönduvirkjun hafði því hlotið heilmikla umfjöllun þegar hér var komið, bæði á Alþingi og heimavígstöðvum. Á þessum árum var henni gjarnan stefnt gegn virkjun Héraðsvatna í Skagafirði, sem er mun minni virkjun og án teljandi miðlunarlon. Töldu flestir Norðlendingar að sú virkjun hentaði hinum almenna markaði betur en Blönduvirkjun, ef ekki væri stefnt að stóriðju.

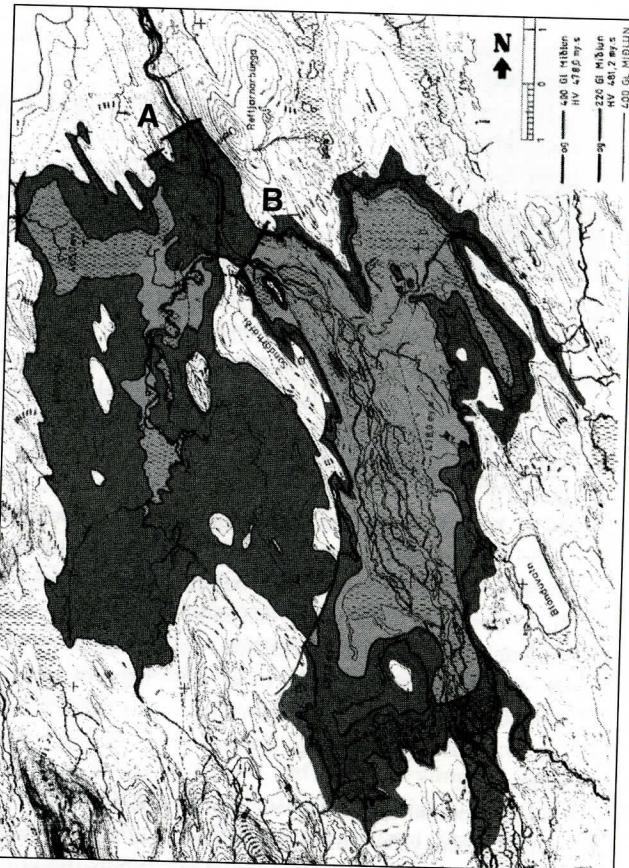
Hinum nýju ráðhertum var mikið í mun að láta til sín taka í virkjunarmálum. Pálmi gerði Blönduvirkjun strax að sínu helsta baráttumáli, og Ragnar gekk brátt í lið með honum. Helsti andstæðingur þeirra var Páll Pétursson alþingismaður á Höllustöðum, sem þá var formaður þingflokk Framsóknar. Á þingþöllum einkenndust umræður um Blönduvirkjun mjög af eins konar skyldingaleik þeirra nágrannabænda Pálma og Páls, enda eru bádir málsnjallir eins og alþjóð veit. Eru ræður þeirra raktar nokkuð í bókinni, og þrátt fyrir alvöru málsins, eru þær á köflum hreinasti skemmtilestur.

Áður en Hjörleifur gerðist þingmaður og ráðherra iðnaðarmála var hann þekktastur fyrir afskipti sín af náttúruverndarmálum. Hann stofnaði Náttúrverndarsamtök Austurlands 1970, sat frá 1972 í Náttúrverndaráði, og 1974 kom út bók hans „Vistrekorra og náttúruvernd“. Undruðust

margir að hann skyldi ganga inn í þetta embætti, sem hann tókst á við af alhug eins og allt annað sem hann festi við. Eitt fyrsta verk hans í starfinu var að beita sér fyrir hrингtengingu í raforkukerfi landsins, með lagningu svonefnðrar „Byggðalínu“, sem jók mjög á rekstraröryggi rafveitna um allt land. Annað meginmál hans var að marka skynsamlega stefnu í virkjunarmálum til langa tíma, með því m.a. að dreifa nýjum virkjunarframkvæmdum sem vísast um landið, og tryggja að einhverjar þeirra yrðu reistar utan eldvirku svæðanna. Þar var einnig um „byggðamál“ að ræða, en fram að

þessu höfðu allar stórvirkjanir Íslendinga, að Laxárvirkjun undanskilinni, verið byggðar á Suðurlandi, sem leiddi til aukinnar byggðaröskunar. Loks innleiddi Hjörleifur nýja stóriðju-stefnu, sem átti að felast í tiltölulega smáum verksmiðjum, með meirihlutaeign og ótvíraðu forræði Íslendinga.

Pann 4. júní 1981 voru staðfest frá Alþingi „Lög um raforkuver“ (nr. 60/1981), þar sem ríkisstjórninni er heimilað að semja við Landsvirkjun um að reisa og reka „virkjun í Blöndu í Blöndudal (Blönduvirkjun), með allt að 180 MW afli; virkjun Jökulsár í Fljótsdal (Fljótsdalsvirkjun), með allt að 330 MW afli; virkjun Héraðsvatna við Villinganes (Villinganesvirkjun), með allt að 40 MW afli.“ Auk þess var heimilað að stækka Hrauneyjarfoss-virkjun og Sigölduvirkjun, og stofna til virkjunar við Sultartanga. Vorið 1982 samþykkti Alþingi tillögu þess efnis, að Blönduvirkjun (skv. tilhögun

Kortið sýnir stíflustæðin sem deilt var um, A við Reftjarnarbungu (tilhögun I), B við Sandárhöfða (tilhögun II) og tilheyrandi lón.

I) skyldi hafa forgang, næst á eftir Hrauneyjarfossvirkjun, en Fljótsdalsvirkjun skyldi koma þar á eftir.

Pannig voru Blönduvirkjun og Fljótsdalsvirkjun spyrtar saman, og var það óspart notað af formælendum Blönduvirkjunar, að næðist ekki samkomulag um hana, myndi verða ráðist í Fljótsdalsvirkjun í hennar stað. Efliing byggðar og atvinnu í heraðinu með Blönduvirkjun voru meginrökk þeirra í málinu. Það var því ekki að ástæðulausu, að hinir pólitísku andstæðingar Pálmi og Ragnar urðu vopnabréður í þessu mali.

Sjálfsgt verður ýmsum að sprýja um hlut náttúruverndarmannsins Hjörleifs Guttormssonar í þessu vandasama deilumáli, þar sem hann hlaut embættis vegna að vera sifellt í eldlínunni, einkum á meðan samningabófið stóð yfir. Af frásögn bókarhöfundar má ráða, að hann hafi oft verið milli steins og sleggju, og varla fengið

eins miklu ráðið og embættistitillinn vísaði til.

Blöndumálið var í höndum nefndar, sem skipuð var fjórum ráðherrum, þeim Pálma og Ragnari, auk Hjörleifs og Steingríms Hermannssonar. Þann 5. maí 1980 skipaði Hjörleifur svo „ráðgjafanefnd um undirbúnning virkjunar Jökulsár í Fljótsdal (Fljótsdalsvirkjun)“, sem nokkru síðar fær hlíðstætt hlutverk við undirbúnning Blönduvirkjunar. Í henni eiga sæti: Tryggvi Sigurbjarnarson verkfræðingur af hálfu Iðnaðarráðuneytis (formaður), Jakob Björnsson orkumálastjóri, Kristján Jónsson rafmagnsveitustjóri og Jóhannes Nordal formaður stjórnar Landsvirkjunar. Flest bendir til að þessar nefndir hafi í raun ráðið ferðinni í Blönduvirkjunarmálín, og þá einkum sú síðarnefnda. Loks var skipuð fjögurra manna viðræðunefnd, og var Tryggvi einnig formaður hennar.

Ein meginrafa landverndarmanna var að gerðar yrðu sambærilegar rannsóknir á stíflustæði við Sandárhöfða, eins og þegar höfðu farið fram við Reftjarnarbungi. Á sameiginlegum fundi nefndanna 15. júlí 1981, leggur Hjörleifur fram tillögu um slíkar rannsóknir, en þær eru kveðnar niður á fundinum. Til þess var enginn tími að mati annarra nefndarmanna, ef virkja ætti Blöndu á annað borð, og það myndi aðeins flækja málið.

Samningapóf ráðgjafanefndar og samninganefndar við forsvarsmenn sveitarfélaga á Blönduvirkjunarsvæðinu stendur samt allt það ár og fram á vor 1982. Þá gerist það 15. mars, að send er flugvél norður á Blönduós, og með henni fara fulltrúar fimm sveitarfélaga af 6 til að skrifa undir samninga í Ráðherrabústaðnum við Tjörnina. Á sama tíma eru fulltrúar Landverndarsamtakanna á leið til Reykjavíkur í bíl, þar sem þeir hafa fengið áheyrn hjá ráðherrum og þingflokkum 17. mars, og ætla að halda blaðamannafund daginn áður, óvitandi um þá atburði sem voru að gerast. Samningurinn var staðfestur af alþingi 6. maí 1982, og þar með telst hinu eiginlega Blönduvirkjunarmáli lokið, þótt eftirmál yrðu

nokkur. Síðasta vígið féll þann 4. júní 1982, þegar nýr sveitastjórnarmenn í Bólstaðarhlíðarhreppi skrifuðu undir samninginn.

Þeim Landverndarmönnum tókst þó að koma því inn í samninginn, að vatnshæð í Blöndulóni yrði miðuð við 220 Gl. stærð, og „fari ekki hærra fyrir en nauðsynlegt er, vegna miðlunarþarfa í landskerfinu, og að fenginn frekari reynslu af uppgræðslu og viðhaldi gróðurs.“ Þetta ákvæði skipti samt í raun ekki miklu máli, því að allt verðmætasta gróðurlendið á heiðunum fór hvorteð er undir vatn við lægri vatnsstöðuna. Raunin varð líka sú, að allar framkvæmdir voru miðaðar við 400 Gl. lón, og mun fylling þess hafa komið til framkvæmda árið 1996. Ýmis önnur vilyrði voru gefin í samningnum, en skv. eftirmála ritnefndar á bls. 207 hafa engin þeirra verið efnd.

Athyglisverð frásögn er af „sérfræðingum“ í 7. kafla bókarinnar. Kemur þar ljóst fram, að sérfræðingar hinna opinberu stofnana, eru oft á tíðum flæktir í net valdamanna, og hyllast stundum til að gefa umsagnir í þeim dúr sem óskað er eftir, að líkindum gegn betri vitund. Eru rannsóknarstofnanir þar ekki undan skildar. Þannig gáfu sérfræðingar RALA það álit, að vandalaust væri að rækta upp samsvarandi gróðurlendi á heiðunum við Blöndu, eins og það sem fær forgörðum við virkjunina. Ráðunautar Búnaðarfélags Íslands, þeir Ólafur Dýrmundsson og Óttar Geirsson voru ekki sammála þessu og sömdu greinar-gerð um málið, og fyrir vikið var Ólafur tekinn á beinið hjá landbúnaðarráðherra. Nú er hins vegar staðfest að hann hafði rétt fyrir sér. Þessi þáttur er nánast grátbroslegur.

Bók Helga Baldurssonar er vel og fjarlega skrifuð, á lýtalausum máli, og honum tekst furðu oft að gera atburðarásina spennandi fyrir lesandann, m.a. með fjölbreyttum og gamansömum stílbrigðum. Efnið byggist mikið á beinum tilvitnum í fundargerðir og skýrslur, og eru allar tilvitnanir vel aðgreindar með skáletri og inndrætti, og vísað til heimilda með númerum. Það sem að dómi höfundar eru megin-

atriði er eikennt með feitu letri. Nokkrar myndir og kort prýða bókina, en þær hefðu þó mátt vera fleiri.

Þessi bók er hollur lestur fyrir hvern sem er. Af henni má læra margt um inntak og eðli stjórnmálanna. Þó ég hefði vissa nasasjón af þeim gegnum afskipti míni af náttúruverndarmálum fyrir á árum, þar á meðal af Blönduvirkjunarmálín, verð ég að segja að margt hefur komið mér á óvart í þessari bók.

Eins og flestum mun kunnugt, hafa stjórvöld og virkjunaraðilar hannað og undirbúið virkjun Jökulsár í Fljótsdal á svipuðum forsendum og Blönduvirkjun, og þessar tvær virkjanir voru samstiga um tíma, enda byggja þær báðar á heimildarlögum sem sett voru 1981, og sifelt er um endurskoðun á virkjunartilhögum og nauðsyn frekari umhverfisrannsókna. Sá er munurinn, að lítil andstaða hefur verið meðal heimamanna gegn framkvæmd Fljótsdalsvirkjunar, og eru þar þó mun meiri og fjölbreyttari náttúruverðmæti í húfi en á heiðunum við Blöndu. Á síðastliðnu ári (1998) varð samt nokkur breyting á þessu og komu fram gagnrýnisraddir meðal Fljótsdælinga og annara Héraðsbúa, í takt við þá almennu vakningu sem átti sér stað í þessum málum. Í þeirri baráttu sem nú er framundan, er mikilvægt að kynna sér reynsluna af svipuðum málum fyrri tíðar.

„Það sem vannst við Laxá tapaðist við Blöndu“, segir höfundur í lokakafla, og bætir við: „Þetta strið varir. Þetta strið er um viðhorf og verðmætamati.“

Nú greiðir enginn kærstu sinni lokka við Galtará eins og Jónas forðum, því Galtará er horfin undir jökulvatn.